

ОСНОВНИ РЕГИОНАЛНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ В ПЕРИОДА НА ПРЕХОД

Въведение

Принципът „Мисли глобално, действай локално“ отдавна е доказал своята целесъобразност в страните с развита пазарна икономика. Нито една национална стратегия не може да се приеме и осъществи „изобщо“ - т.е. откъснато от конкретни времеви и пространствени измерения, най-малкото защото реализирането ѝ изисква по необходимост план за действие за постигане на прокламираните цели и задачи. Наистина България е малка страна и в определен контекст може да се разглежда и като своеобразен регион, но това не означава, че дезагрегирането на проблемите в относително малката ѝ територия е излишно. Напротив, изхождайки от горния принцип, е необходимо да се получат обективни оценки за процесите протичащи в отделните територии на страната. Във връзка с това и като се отчита спецификата на отделните области, трябва да се търси хармоничен и следователно ефективен начин на използване на възможните средства, инициативи, механизми и информации за постигане на устойчиво развитие. Това с още по-голяма сила важи при условията на тежка икономическа, социална и политическа криза, в която е изпаднала страната.

Целта на всяка регионална стратегия, която се реализира съобразно Европейското схващане за устойчиво развитие, е гарантиране на икономически просперитет, по-добро качество на живот и хармонична и стабилна околна среда за хората, обитаващи съответната територия.

Опитът през последните десетилетия нагледно показва, че игнорирането на причинно-следствените връзки в биоикономическата система води до екстремални икономически, социални и екологични неблагоприятия.

В разработката е направен опит да се проследят регионално-отрасловите структурни промени и протичащите процеси за периода 1989-1995 г. На базата на получените обективни оценки е направен опит да се анализират състоянието, процесите и тенденциите в териториалните общности за разглеждания период. Икономическите, социални и екологични характеристики и показатели са избрани с оглед на съществуващата информация. По тази причина изследването на регионалните аспекти на развитието на икономиката се основава преди всичко на данни за обществения сектор.

С оглед на поставените задачи е използвана и друга значителна по

обем информация, даваща качествена оценка за състоянието и развитието на областите.

Получените обективни оценки са резултат от един прагматичен подход при широко използване на съвременни методи за сравнителен анализ и позволяват да бъдат изведени основните проблеми в разглежданите териториални общности и възможностите за провеждане на регионална политика в условията на преход към пазарна икономика.

Участието на авторите за написването на студията е както следва:

Ст.н.с. д-р Н. Чкорев - въведение, гл. 3, т.5.5 и гл. 6;

Ст.н.с. д-р Н. Янкова - гл. 1, т.2.2, гл. 4, т.5.1, 5.2, 5.3, гл.6.

н.с. д-р М. Шишманова - гл. 2, гл.4, т.5.4, гл.6.

Набирането на преобладаващата част от необходимата за изследването информация, както и цялостното техническо оформление е извършено от М. Желязкова.

1. РЕГИОНАЛНО-ОТРАСЛОВИ СТРУКТУРНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Регионално-отрасловите структурни характеристики за периода 1989-1994 г. се изследват на базата на персонала, зает в народното стопанство за 1989 г. и наетите по трудов договор в обществения сектор на икономиката през 1994 г. по отрасли. Промяната в наименованието на показателя за 1994 г. произтича от създаването и изграждането на частен сектор в условията на преход към пазарно стопанство.

Таблица 1

Наети лица по трудов договор в обществения сектор на икономиката

Области	1989*	1994	1994/1989
1. гр. София	597 384	330 312	55.29
2. Бургаска	383 767	191 177	49.82
3. Варненска	419 820	216 467	51.56
4. Ловешка	513 862	262 655	51.11
5. Монтана	303 470	137 854	45.43
6. Пловдивска	555 041	278 600	50.19
7. Русенска	170 969	170 969	49.96
8. Софийска	225 755	225 755	44.93
9. Хасковска	218 324	218 324	46.73
Общо за страната	4 085 203	2 032 113	49.74

* Персонал, зает в народното стопанство По данни на ЦСИ, Статистически годишник 1990,1995 г.

От приведените в Таблица 1 данни се вижда, че за разглеждания

период персоналт в обществения сектор за страната през 1994 г. представлява 49.74% от този през 1989 г. При предположение, че броят на заетите в частния сектор е разпределен равномерно по територията на страната (в случая по области), приведените данни за намаляване на заетостта по области могат да се използват в сравнителен план.

Около средното за страната е намалението на заетостта в Бургаска, Пловдивска и Русенска области. Под средното за страната намаление на заетостта се наблюдава в гр. София, Варненска и Ловешка области, а над средното - Софийска, Монтана и Хасковска области.

Като се изключи областта гр. София, в която заетостта е с 5.5% над средното, заетостта в останалите области варира от 44.93% за Софийска област до 51.56% за Варненска област, което показва, че варирането е в границите на 6.6%, т.е. диференциацията е сравнително малка.

Количествена оценка за промените в регионално-отрасловите структурни характеристики за периода 1989-1994 г. се получава с помощта на измерителите K_d , d_3 и d_4 ¹. Измерителят за структурни промени K_{cl} е построен на базата на евклидовото разстояние между вектори и се движи в границите от нула до единица или от нула до 100%. факторното влияние d_3 характеризира степента на неравномерност (концентрация; специализация), а факторното влияние d_4 - посоката на неравномерност (преструктуриране).

Както вече се посочи, персоналт, зает в националната икономика по области, през 1994 г. намалява близо два пъти в сравнение с 1989 г., но въпреки това неговата структура е доста стабилна. Най-значими различия в регионалната структура, измерени чрез броя на персонала, се отчитат за отраслите селско стопанство, транспорт, горско стопанство и други отрасли на материалното производство, значенията на коефициента K_{cl} за които са съответно 9.51%, 5.39%, 4.67% и 4.63%.

Значенията на коефициента за структурни промени K_d за останалите отрасли - промишленост, строителство, съобщения и търговия, са твърде ниски. Значението на коефициента $K_{cl}=0.81\%$ за промишлеността показва, че промените в териториалната структура на този отрасъл за изследвания период са твърде малки, въпреки че обемът на персонала през 1994 г. в този отрасъл за страната представлява 51.92% от този през 1989 г. Този резултат показва, че регионалната структура на заетите в промишлеността в много голяма степен се запазва.

¹ Христов, Е., Н. Янкова. Структурни различия - фактори и влияния и анализ в динамика, си. Икономическа мисъл, кн. 8, 1986.

Таблица 2

Регионални структурни промени по отрасли на материалното производство за периода 1989-1994 год.

О т р а с л и	К,,в%		d ₄
Промисленост	0.81	0.0066	0.0090
Строителство	1.79	0.0114	0.0219
Селско стопанство	9.51	0.0396	0.1107
Горско стопанство	4.67	0.0229	0.0579
Транспорт	5.39	0.0675	0.0264
Съобщения	1.31	0.0115	0.0139
Търговия, материално-техническо снабдяване	2.28	0.0198	0.0228
Други отрасли на материалното производство	4.63	0.0250	0.0587

От приведените в Таблица 2 данни за d₃ и d₄ се вижда, че за реструктуриране по области трябва да се говори само за отрасъл селско стопанство, тъй като при него значението на d₄ = 0.1107 е доста по-голямо както от това за d₃ = 0.0396, така и от значенията на d₄ за другите отрасли.

Таблица 3

Значения на показателя К за структурни промени

Области	1989-	1989-	1989-	1989-	1989-	1989 - 1994	
	1990 в%	1991 в%	1992 в%	1993 в%	1994 в%		
1. гр. София	1.51	4.39	5.15	6.44	8.17	0.0349	0.1035
2. Бургаска	0.98	2.97	4.12	5.56	8.40	0.0091	0.1169
3. Варненска	1.05	2.04	3.70	5.91	8.45	0.0239	0.1129
4. Ловешка	0.58	2.18	3.87	6.71	8.53	0.0132	0.1180
5. Монтана	0.85	2.44	4.61	9.52	12.80	0.0043	0.1800
6. Пловдивска	0.56	1.95	4.26	7.48	8.79	0.0054	0.1234
7. Русенска	0.94	3.18	3.93	6.78	9.18	0.0254	0.1231
8. Софийска	1.28	2.89	9.82	13.30	14.45	0.0403	0.1917
9. Хасковска	1.58	1.88	6.12	10.57	12.99	0.0273	0.1759
О б щ о :	0.60	2.17	4.14	7.22	9.33	0.0002	0.1320

За разлика от регионалната структура, отрасловата структура на персонала, зает в народното стопанство по области през разглеждания период, се променя доста по-силно. В петте колони на Таблица 3 са отразени значенията на коефициента K_d , характеризиращи отрасловите структурни промени на персонала по области спрямо началната 1989 година.

От Таблица 3 се вижда, че при общо за страната $K_{(1)}=9.33\%$ за периода областите гр. София, Бургаска, Варненска, Ловешка и Пловдивска имат по-ниски коефициенти на структурни промени, докато областите Софийска, Хасковска и Монтана имат съответно следните значения 14.45%, 12.99% и 12.80%. Тези значително по-високи значения са указание за по-голяма динамика на процеса на промяна на техните отраслови структури. По-конкретно, за периода 1989-1994 год. относителният дял на заетите в промишлеността за Софийска област е нараснал от 43.81% на 50.59%, за Хасковска област - от 39.76% на 46.35%, а за област Монтана - от 39.14% на 43.32%. В противовес на това относителният дял на заетите в селското стопанство през 1994 г. намалява много силно. За Хасковска област този дял се изменя от 23.02% на 8.00%, за област Монтана - от 22.63% на 7.73% и за Софийска област - от 20.43 на 3.19%.

От приведените в Таблица 3 данни за K_0 по години на разглеждания период за отрасловите структурни промени по области се вижда, че процесът на структурни промени продължава. Значенията на измерителите d_4 по области за периода 1989-1994 г. са значително по-високи от съответните значения за d_v , което потвърждава голямата динамика на процеса на реструктуриране на областните икономики. Най-динамичен е този процес в областите Софийска, Монтана и Хасковска, съответните измерители d_4 за които имали значения - 0.1917; 0.1800 и 0.1759 при средно за страната 0.1320.

Проведеният анализ на регионално-отрасловите структурни промени за периода 1989-1994 г. показва, че структурните промени и процесът на реструктуриране на отраслите на материалното производство по области са по-слабо изразени от структурните промени и динамиката на процеса на реструктуриране на областните икономики. При това процесът на структурни промени и реструктуриране продължава във всички области на страната.

2. РЕГИОНАЛНИ ИНФРАСТРУКТУРНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ

2.1. Техническа инфраструктура

При изследване състоянието на техническата инфраструктура вниманието е насочено към транспортната, енергийната, водостонанската и съобщителната системи. Равнището на изграденост на инфраструктурата в макро и регионален план е пряко свързано с цялостното стопанско и социално развитие на страната и представлява предпоставка за „отваряне“ и интегриране на националното физическо пространство към европейското.

Равнището на изграденост на техническата инфраструктура на областите за 1994 г. се изследва въз основа на следните показатели:

- пътно-шосейна мрежа на 1000 км² територия;
- относителен дял на територията за транспорт и инфраструктура от общата територия на областта;
- обобщаващ измерител, характеризиращ степента и качеството на изграденост (автомагистрала, пътища-нърви, втори, трети и четвърти клас) на пътната мрежа;
- телефонни постове на 100 души от населението;
- относителен дял на поливните площи към общата земеделска площ;
- обобщаващ измерител за техническата инфраструктурна съоръженост по области.² Този измерител е определен въз основа на изградеността, състоянието и пространствената организация на транспортната, водостопанската (подсистема водоснабдяване), електроенергийната и съобщителната система.

С помощта на таксономичния метод³ се определя интегралният измерител за равнището на изграденост на техническата инфраструктура по области.⁴ Поместените в Таблица 4 интегрални оценки показват, че по равнище на изграденост на техническата инфраструктура областта гр. София е на първо място (0.3438). Интегралните оценки за останалите области се движат в границите от 0.5611 за Русенска област, която е на второ място, до 0.8239 за Пловдивска област, която е на 9-то място в подреждането, т.е. интегралните оценки за тези области се движат в сравнително тесни граници. Този резултат показва, че при комплексното оценяване на изградеността на техническата инфраструктура на областите в страната не се наблюдават значителни различия, въпреки че по отделни елементи и показатели тези различия са съществени.

„Еталонът“, спрямо който се извършва измерването, е формиран от показатели за различни области, поради което първият в подреждането - областта град София, има оценка 0.3438, което гюказва, че е сравнително далеч от еталона, който има оценка нула.

Интензифицирането на външните връзки на страната и стремежът ѝ за интефиране към европейските структури в най-голяма степен рефлектират върху транспортната и съобщителна системи. Действащият модел на техническата инфраструктура, резултат от централизирано планиране с преимуществено отраслов подход, не допринася за координация между ведомствата, отговарящи за отделните инфраструктурни системи.

² Определен въз основа на разработката „За усъвършенстване на националния модел на техническата инфраструктура“, НЦТРЖП, 1995 г., с.10.

³ Плюта, В. Сравнителен многомерен анализ в зкономических исследованиях: Методы таксономии и факторного анализа М., Статистика, 1980.

⁴ Навсякъде в разработката „еталонът“, спрямо който се измерва, има най-добри характеристики с изключение на екологията, където измерването се извършва спрямо „еталон“, който има най-голямо замърсяване.

**Интегрална оценка и ранг за изградеността и състоянието на
техническата инфраструктура за 1994 г.**

Области	Интегрална оценка	Ранг
1. гр. София	0.3438	1
2. Бургаска	0.7488	4
3. Варненска	0.6939	3
4. Ловешка	0.7574	5
5. Монтана	0.8056	7
6. Пловдивска	0.8239	9
7. Русенска	0.5611	2
8. Софийска	0.8222	8
9. Хасковска	0.7714	6

Един съвременен подход при изследване състоянието на техническата инфраструктура в териториален разрез е комплексното формиране и изграждане на модули.⁵ Те се получават въз основа на прекриване териториалния обхват на всяка от системите на техническата инфраструктура. По различните системи на техническата инфраструктура се обособяват различен брой териториални модули в зависимост от тяхната специфика:

- за транспортната инфраструктура се формират 113 модула;
- за водостопанската система - 91 модула на основата на изградеността, поддържането и експлоатацията на водостопанските съоръжения;
- за енергийната система - 55 модула в страната, обусловени от пространствената и организационна структура на електроразпределителната мрежа;
- за съобщителната система - 130 модула, определени от районните телефонни станции на съобщенията и възловата телефонна мрежа.

Разнообразието на центровете на изградената вече инфраструктурна мрежа намира отражение при формирането на модулите. На основата на така описаните модули се обособяват 108 комплексни териториални модели. Разпределението им по области е дадено в Таблица 5.

Броят на териториалните модули с национално значение е най-малък (14), но в перспектива, чрез доизграждане на част от центровете с регионална значимост той ще нарасне. В противовес на това, броят на центровете със значимост за група общини ще намалее поради преминаването им в по-горна група - с регионална значимост. По този начин ще се осигури възможност за развитие на съответния модул и по-цялостно ангажиране потенциала на съответната територия.

⁵ Виж „За усъвършенстване на националния модел на техническата инфраструктура“, ИЦТРЖП, 1995 г., с.10.

Таблица 5

**Териториални модули и значимост на центровете на
техническата инфраструктура**

Области	Териториални модули /брой/	Значимост на центъра			
		национална	регионална	група общини	локална
1. гр. София	1	1	-	-	-
2. Бургаска	12	1	5	3	3
3. Варненска	11	3	3	3	2
4. Ловешка	17	3	3	8	3
5. Монтана	10	—	6	3	1
6. Пловдивска	10	1	2	2	5
7. Русенска	10	1	5	3	1
8. Софийска	23	2	9	4	8
9. Хасковска	14	2	6	2	4
За страната	108	14	39	28	27

Вграждането на комплексните териториални модули в националната инфраструктурна мрежа се разглежда като необходима предпоставка за усвояване потенциала на определена територия. Поради това интегрирането на България в Европейския съюз изисква доизграждане и усъвършенстване на инфраструктурата на териториалните общности и на страната като цяло.

Тук е необходимо да се обърне внимание на факта, че при изследвания по области се получават усреднени характеристики за големи по обхват териториални общности, които не се различават съществено помежду си. Поради това при разработването на втория етап на стратегията е необходимо да се слезе на по-ниско равнище - група общини, които се характеризират с екстремални отклонения спрямо усреднените показатели за областта. По този начин ще се открият различни типове проблемни територии и ще се формират приоритетите в регионално-регулативната и инвестиционна политика в страната.

2.2. Социална инфраструктура

В социалната инфраструктура интерес представлява изградеността в здравеопазването и социалните грижи, жилищния сектор, образованието, културата, спорта и туризма. В условията на преход към пазарна икономика, търговската дейност, общественото хранене и битовите услуги преминават основно към частния сектор, поради което не се разглеждат в настоящата разработка.

Равнището на изграденост на социалната инфраструктура и степента

на обслужване на населението по области се изследват с помощта на таксономичния метод въз основа на следните показатели:

- жилищна площ на човек от населението;
- брой жилища на 1000 души;
- брой телефонни постове на 1000 души от населението;
- места в детските ясли и домове за деца под 3-годишна възраст, на 1000 деца под 3 години;
- брой деца на един учител в целодневни и полудневни детски градини;
- брой преподаватели на едно учебно заведение (висши и полувисши);
- брой читалища на едно населено място;
- средна посещаемост на едно представление в театър;
- население на един лекар;
- брой планински и морски почивни домове;
- средства за подслон (брой хотели, къмпинги, квартирни бюра и хижи).

Резултатите от проведеното изследване, поместени в Таблица 6, показват, че областта гр. София е с най-висока степен на изграденост и обслужване (0.6454), а Бургаска област (0.9433) - с най-ниска, т.е. разликата между тях е 0.2979 и следователно интервала, в който се намират оценките за останалите области, е сравнително тесен. С ниско равнище на изграденост и обслужване са и Русенска (0.9318), и Хасковска (0.8978) области.

Въпреки че областта гр. София е на първо място в подреждането, тя е твърде далеч от „еталона“, спрямо който се извършва подреждането, т.е. няма област в страната, която да се характеризира с екстремални знания за всички разглеждани показатели. В този смисъл, въпреки че по отделни показатели областите се различават съществено, при комплексното оценяване на изградеността и степента на обслужване в социалната сфера не се отчитат големи различия.

За липсата на съществени различия при комплексното оценяване на социалната инфраструктура в много голяма степен са оказали влияние системата на централизирано управление с многото на брой нормативно зададени параметри. Нормативното изграждане на спектъра от обекти и градирането на централите в зависимост от изискванията за степен на изграденост на всеки функционален тип се забелязва във всички изследвани системи на социалната инфраструктура.

Таблица 6

Интегрална оценка на социалната инфраструктура и степента на обслужване

Области	Интегрална оценка	Ранг
1. гр. София	0.6454	1
2. Бургаска	0.9433	9
3. Варненска	0.7726	4
4. Ловешка	0.7505	3
5. Монтана	0.8169	5
6. Пловдивска	0.8300	6
7. Русенска	0.9318	8
8. Софийска	0.7379	2
9. Хасковска	0.8978	7

В периода на преход съществени промени в равнището на изграденост на социалната инфраструктура на областите в страната не се наблюдава. Инвестираните вложения в инфраструктурата са значителни, поради което съществуващата база трябва максимално да се използва. Вземането на решения за изграждане на нови инфраструктурни обекти изисква задълбочени и аргументирани обосновки. При това големите инфраструктурни обекти имат както регионално, така и национално значение, поради което се финансират предимно от държавата. С тяхното изграждане и функциониране се решават освен икономически и различни социални проблеми.

3. ЕКОЛОГИЧНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Системообразуващият характер на екологичния фактор в регионалната икономика е извън всякакво съмнение. Ето защо екологичните характеристики са важен елемент при изработването на конкретните стратегии и тяхното игнориране, както показва досегашното развитие, рано или късно изкривява чисто икономическите резултати. В процеса на проследяване на екологичната ситуация в отделните територии са използвани показатели, характеризиращи различни качества на съответните природни компоненти - въздух, почви, води, акустична среда, радиационна среда.

Въздух. Без да се третира като същински ресурс (поради относителната му неограниченост), „атмосферният въздух“ е жизненонеобходим за всички биологични видове, обитаващи съответните територии. По оценка на наши и експерти от Световната банка този компонент е приоритет в областта на природоопазването. Това касае особено комбинацията от замърсителите - прах и серен двуокис.

За замърсяване по този компонент тук се разглежда всяко превишение на средноденонощната пределно допустимата концентрация - ПДК ср.дн., определена чрез съвременни санитарно-хигиенни нормативи. На базата на показателя „превишение на ПДК ср.дн.“ е съставена Таблица 7,

Таблица 7

Превишения на ПДК (средно дневни) на замърсителите прах, SO₂, NO₂ за периода 1989-1995 г. в обхванатите с мониторинг населени места

	1989			1992			1993			1994			1995		
	Прах	SO ₂	NO ₂	Прах	SO ₂	NO ₂	Прах	SO ₂	NO ₂	Прах	SO ₂	NO ₂	Прах	SO ₂	NO ₂
1.гр. София	28	3.2	1.8	3.4	3.0	4.4	3.2	6.5	43	3.7	3.6	3.4	29	4.2	3.5
2. Кремиковци-1	3.2	3.1		120	52	23				25	1.2	3.4	3.0	1.7	23
3. Перник	22	132	-	2.8	93	-	2.7	1.5	-	61	5.8	-	69	3.2	-
4. Батановци				1.5						-	-	-	1.0		
5. Пирдоп	3-3	15.6		9.5	1.7	-	2.1	1.8	-	24	8.9		13	4.3	-
6. Златица				100	7.8	-	2.2	110	-	29	7.9		1.3	13.6	-
7. Варна	22	21	-	6.2	22	-	3.6	1.4	-	1.6	1.5	1.7	1.6	2.6	1.8
8. Девня	3.7	1.0	-	7.7	3.9	1.4		1.0	-	-	-	-		1.3	-
9. Шумен				2.6	1.7	-	1.2		-	4.0	-	-	1.6	1.3	-
10. Търговище				2.3	12	-	1.9	1.9	-	1.4	-	-	3.1	1.8	-
П.Русе	1.9	1.7	12	1.8	1.5	1.3	3.4	1.1	-	32	33		28	3.9	-
ПОишстра				2.1	32	-	2.0	4.2	-	33	12		3.6	2.8	-
13. В. Търново	23	3.0	1.7	3.3	5.6	1.6	2.5	-	1.1	22	-	-	1.9	1.2	1.1
14. Г. Оряховица				2.3	21	13	1.3	6.3	-	1.6	13	1.1	22	1.8	-
15. Габрово				2.5	25	1.2	1.6	2.7	1.4	13	23	1.1	27	1.9	1.1
16. Севлиево				2.4	5.0	1.5	1.5	-	-	1.8	13		1.9	1.5	-
17. Плевен	22	-	-	7.5	28	24	6.6	2.4	1.1	65	-	13	7.8	2.1	1.8
18. Д.ДЪГ)Ник															
19. СЪищов	1.1	1.4		3.8	-		1.5	3.4	-	22	-	-	12	1.1	-
20. Никопол				53	-						35			4.6	-
21. Монгана				4.7	3.8	-	3.6	1.1	-	27	1.9		29	2.4	-
22. Видин				6.3	1.8	-	23	-	-	1.8	-	-	1.6	1.1	-
23. Враца	1.4	2.3	-	2.8	15	4.6	2.5	1.2	1.7	22	28	1.5	21	2.1	
24. Зверино				3.3	4.6										
21. Елисейна	60	7.1	-	-	42		-	8.3		-	52		1.9	6.4	
26. Б. Извор	3.4														
27. Пазарджик				100	4.0	1.6	4.8	5.6	1.6	13	21	-	1.7	2.1	-
28. Пловдив	24	-	22	3.9	68	3.8	3.3	3.2	25	4.0	43	22	26	5.8	13
29. Асеновград	3.8	2.2	23	3.1	92	1.4	1.8	3.2	-	1.6	45		1.4	6.0	-
30. Куклен				1.2	3.1	-				13	3.0	-	13	2.5	-
31. Д. Воден				1.6	3.1	-	2.3	1.5		26	3.8	-	13	4.3	-
32. Ог. Загора	33	4.3	21	6.2	4.2	1.4	3.6	4.1	1.9	3.2	29	1.6	5.8	2.6	13
33. Гълъбюво	3.1	5.6	1.1	1.6	3.9	-	20	2.5	-	1.1	15	-	4.0	2.2	-
34. Медникарово	12	3.9	-	-	23	-	-	1.3	-	-	13		-	1.6	-
35. П. Градец	22	2.3	-	1.3	3.2	2.3	-	1.8	-				24	1.8	-
36. Хасково				1.6	1.7		1.3			1.4	24		13		
37. Димитровград	62	3.4	-	6.1	3.7	12	3.8	2.4	1.2	32	1.9	-	27	2.5	-
38. Кърджали	23	4.2		3.1	82	1.8	1.4	5.1	-	28	4.7	1.7	1.5	2.8	1.1
39. Бургас	3.0	1.4		2.8	28	1.8	2.6	1.1	3.4	-	13	3.1	12	1.3	12
40. Камено		1.8		1.3	3.1		1.2		1.1					1.8	
41. Д. Езерово					13					-	1.7			1.7	
42. Благоевград	4.8	-		2.6	27	-	2.4	1.6	-	3.1	26	-	20	3.2	-
43. Разлог	4.3									1.1	1.2		1.2	1.6	
44. Смолян				26	3.4	1.3	120	2.2	-		13	1.9	-	1.7	-

в която се проследява степента на замърсяване на въздуха с основните видове замърсители. Те са избрани с оглед на опасността им и възможността да се наблюдават в 44 населени места на територията на страната.

С помощта на съвременни статистически методи са ранжирани териториите (включително и критично замърсените такива). Съответните обобщаващи коефициенти и рангове, поместени в Таблица 8, са изчислени спрямо „еталон“, който се характеризира с най-голямо замърсяване. Поради това територията, в която замърсяването е най-голямо, има най-малък коефициент и ранг 1.

Най-голямата по територия и втора по население Софийска област е най-некомфортна в екологично отношение през 1993 г. - коефициент 0.4910, ранг 1, а за целия период 1989-1995 г. е ранжирана на второ място. За същия период Пловдив е ранжиран на първо място - коеф. 0.5238, ранг 1. В първата десетка на районите със замърсени въздушни басейни се нареждат и териториите на Кремиковци, Златица, Перник, Плевен, Враца, Пазарджик, Стара Загора и Кърджали. В продължение на целия изследван период екологичната ситуация с атмосферния въздух се усложнява предвид наличието на специфични замърсители. Това се запазва и в началото на 1995 г. ПДК за оловни аерозоли се превишава в районите на Кърджали - 12.1 пъти; Димитровград - 4.4; Кремиковци - 3.7. За специфичния замърсител фенол от 24-те пункта съществува превишение в 20 от тях. Особено критично е положението в Бургас - 8.5 пъти над ПДК; Камено - 5.7 пъти; гара Яна - 5.5 пъти.

По отношение на замърсяването с амониак най-сериозни са нарушенията във Враца - 21 пъти превишаване на ПДК; Никопол - 13.7; Димитровград - 7.6. В тези райони е характерен и високият процент на дните с концентрация, превишаваща санитарните норми. За Никопол - 100% от дните; Димитровград - 76.6%; Враца - 74.8%.

За аерозолите на сярната киселина в районите на Златица се отчита превишаване на ПДК 12.8 пъти; в Пирдоп - 10.3 пъти и в Кърджали - 2.1 пъти. Характерна е и тенденцията за запазване на лошото качество на въздуха в градовете на р. Дунав по линия на трансграничното замърсяване, в районите на Русе-Гюргево; Никопол-Турну Мъгуреле; Силистра-Калараш и Видин-Калафат. Към горното следва да се прибавят и залповите замърсявания.

Изключително неблагоприятен е фактът, че замърсяването на въздуха с прах, серни и азотни окиси е най-голямо в районите с голяма демографска маса. От Таблица 8 се вижда, че на челни места са ранжирани територии в градовете или в непосредствена близост до тях: гр. София, потенциално застрашени са от екологични неблагоприятия над 1 млн. души; Пловдив - над 400 хил. души; Бургас - над 200 хил. души; Варна-Девня - 340 хил.; Плевен - 140 хил.; Стара Загора - 150 хил.; Велико Търново-Горна Оряховица - 120 хил.; Русе - 170 хил.; Хасково - 80 хил. и градовете Монтана, Благоевград, Габрово, Пазарджик, Шумен. При това към действието на основните видове замърсители следва да се прибави и това на специфични замърсители, което формира т.нар. „синергичен ефект“. С други думи, оптимистичните оценки на чужди експерти за подобряване

Таблица 8

Рангове на коефициенти по степен на ПДК (средно дневни)

	1989		1992		1993		1994		1997		93-1995	
	Коеф.	Ранг	Клеф.	Ранг	К(ху)	Ранг		Ранг	Клеф	Ранг	Ксхф	Ранг
1. Гр. София	0.5437	6	05504	10	0.4910	1	0.4117	2	05572	2	05138	2
2. Кремиковци-1	0.6806	13	03581	1	0.6779	9	05949	9	0.6768	6	0.6295	5
3. Перник	05133	4	0.6723	17	0.7893	24	05049	4	0.6912	7	0.7078	Ю
4. Батановци	0.8603	44	0.9053	41	0.9128	44	0.9134	44	0.9227	41	0.9409	42
5. Пирдоп	0.4769	1	0.7016	19	0.8010	Ъ	05769	7	0.7756	18	0.7555	16
6. Златица	0.8603	44	05355	7	0.6845	10	05566	6	0.6300	5	0.6348	6
7. Варна	0.7328	17	0.7242	23	0.7651	16	0.6675	13	0.7072	9	0.7422	15
8. Девня	0.7310	16	05152	6	0.88%	36	0.9134	44	0.9129	39	0.8692	35
9. Шумен	0.8603	44	08177	34	0.8730	34	0.7613	Ъ	0.8595	31	0.8615	33
10. Търговище	0.8603	44	0.8422	36	0.8050	38	0.8486	35	0.8007	24	0.8437	28
11. Русе	0.6502	Ю	0.7632	Ъ	0.7784	19	0.6472	И	0.7394	14	0.7605	17
12. Силистра	0.8603	44	0.7843	28	0.7554	14	0.7267	20	0.7543	Л5	0.7769	21
13. В. Търново	05702	8	0.5718	11	0.7719	17	0.8168	33	0.7833	19	0.7726	19
14. Г. Оряховица	0.8603	44	0.7270	24	0.7485	13	0.7087	18	0.8248	27	0.7824	23
15. Габрово	0.8603	44	0.7131	21	0.7191	12	0.6815	16	0.7324	12	0.7355	13
16. Севлиево	0.8603	44	0.6215	14	0.8635	31	0.7779	29	0.8437	30	0.8213	27
17. Плевен	0.7915	24	05079	4	05865	3	0.6359	10	0.6037	3	0.6050	4
18. Д. Дъбник	0.8603	44	0.9445	44	0.9128	44	0.9134	44	0.9555	44	0.9589	44
19. Свищов	0.7847	23	0.8527	38	0.7875	22	0.8168	33	0.8787	34	0.857;	31
20. Никопол	0.8603	44	0.7983	30	0.9128	44	0.7940	30	0.8167	25	0.8643	34
21. Мотана	0.8603	44	0.7028	20	0.7727	18	0.7181	19	0.7853	21	0.7746	20
22. Видин	0.8603	44	0.7370	25	0.8388	30	0.8322	34	0.8663	33	0.8513	29
13. Врац	0.7511	20	05908	Л3	0.7106	11	05904	8	0.7221	10	0.6891	8
24. Зверино	0.8603	44	0.7159	22	0.9128	44	0.9134	44	0.9555	44	0.9178	4)
25. Елисейна	05416	5	0.8207	Я5	0.7794	20	0.7533	23	0.6987	8	0.7814	22
26. Б. Извор	0.7664	22	0.9445	44	0.9128	44	0.9134	44	0.9555	44	0.9589	44
27. Пазарджик	0.8603	44	0.4743	3	05281	2	0.7701	28	0.8298	2)	0.6927	9
28. Пловдив	0.6597	11	0.4144	2	0.5963	5	03960	1	05318	1	05138	1
29. Асеновград	0.5444	7	05486	9	0.7811	21	0.67;	15	0.7267	11	0.7152	12
30. Куклен	0.8603	44	0.8122	33	0.9128	44	0.7393	22	0.8297	28	0.8605	32
31. Д. Воден	0.8603	44	0.8009	31	0.8017	27	0.6538	12	0.7756	18	0.7884	24
32. Ст. Загора	0.4834	2	0.5449	8	05881	4	05313	5	0.6241	4	05972	3
33. Гълъбово	0.4975	3	0.7797	27	0.7883	23	0.7658	27	0.7661	16	0.7982	Ъ
34. Медникарово	0.7171	14	0.8898	39	0.8830	35	0.8643	37	0.9034	38	0.9085	38
35. П. Градец	0.7273	Л5	0.6693	16	0.8713	33	0.9134	44	0.8192	Ъ	0.8541	Я)
36. Хасково	0.8603	44	0.8433	37	0.8698	32	0.7547	24	0.9135	4)	0.8812	36
37. Димитровград	0.63К2	9	05?4	12	0.6597	8	0.7005	17	0.7873	22	0.7144	11
38. Кърджали	0.6746	12	05241	5	0.7616	15	0.4709	3	0.7391	13	0.6822	7
39. Бургас	0.7329	18	0.6593	15	0.6583	7	0.7308	21	0.7977	23	0.7377	14
40. Камено	0.8131	Я5	0.8093	32	0.8150	29	0.9134	44	0.8971	35	0.8842	37
41. Д. Езерово	0.8603	44	0.9004	40	0.9128	44	0.8502	36	0.9003	37	0.9203	41
42. Благоевград	0.7470	19	0.7857	2)	0.7962	25	0.6764	14	0.7851	2)	0.7905	25
43. Разлог	0.7515	21	0.9445	44	0.9128	44	0.8131	31	0.8620	32	0.9106	39
44. Смолян	0.8603	44	0.6743	18	0.6109	6	0.7577	25	0.9003	37	0.7693	18

Измерването е направено спрямо „еталон“, който има най-голямо замърсяване. Ранг „1“ имат териториите с най-голямо замърсяване.

на тенденцията за качеството на въздуха (които бяха направени за 1992 и 1993 г. и се отнасят по-скоро за емисията на замърсители) се опровергават от наличната информация.

Наистина проценът на пробите с превишаване на ПДК м.е.(максимално еднократни) за серен двуокис и азотен двуокис (Таблица 9) е по-благоприятен в края на периода, но и тук има изключения - гр. София, Русе, Варна, Елисейна, където измененията за серния двуокис са негативни в сравнение с 1989 г. Много по-важно е да се констатира, че превишенията в 1995 г. по отношение на ПДК ср.дн. са по-големи в сравнение с 1989 г. в такива територии като: София (и трите вида замърсители), Русе - прах и серен двуокис, Плевен, Свищов, Враца, Пловдив - за трите вида замърсители, Стара Загора - прах. С други думи, намалението на емисиите

Таблица 9

Процент на пробите с превишенис на ПДК (максимално еднократно) по показатели SO₂ и NO₂ в някои населени места за периода 1990-1995 г.

	1990		1991*		1992		1993		1994**		1995**		9290		Изменение***			
	SO ₂	NO ₂	SO ₂	NO ₂	SO ₂	NO ₂	SO ₂	NO ₂	SO ₂	NO ₂	SO ₂	NO ₂	SO ₂	NO ₂	9593		9590	
															SO ₂	NO ₂	SO ₂	NO ₂
гр. София	0.32	16.00	0.00	5.40	0.16	16.00	0.48	16.00	0.23	2.77	0.69	4.10	0.5	1.0	1.4	0.3	2.2	0.3
Кремиковци	0.85	2.40	0.00	8.00	0.34	16.00	0.17	10.00	0.00	0.54	0.00	1.20	0.4	6.7	0.0	0.1	0.0	0.5
Бургас	1.90	15.00	0.00	0.00	0.76	5.80	0.15	14.00	0.01	0.08	0.10	0.03	0.4	0.4	0.7	0.0	0.1	0.0
В. Търново	0.22	43.00	0.00	0.00	0.51	3.00	0.04	3.10	0.00	0.00	0.00	0.00	2.3	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0
Стара Загора	10.00	6.20	0.00	8.90	0.56	3.10	1.00	4.10	0.53	0.08	0.07	0.07	0.1	0.5	0.1	0.0	0.0	0.0
Русе	0.05	0.20	0.00	5.40	0.07	0.54	0.10	0.61	0.00	0.05	1.30	0.00	1.4	2.7	13.0	0.0	26.0	0.0
Силистра	2.40	0.00	0.00	0.00	0.33	0.00	0.50	0.18	0.20	0.00	0.16	0.00	0.1	ERR	0.3	0.0	0.1	ERR
Перник	16.00	-	0.00	-	5.70	0.00	0.35	0.10	0.00	0.00	2.00	0.00	0.4	ERR	5.7	0.0	0.1	ERR
Асеновград	10.00	0.60	0.00	0.00	6.50	2.50	1.10	1.60	3.90	0.37	7.60	0.40	0.7	4.2	6.9	0.3	0.8	0.7
Варна	0.09	2.60	0.00	2.10	2.40	1.00	0.00	0.51	0.03	0.15	0.49	0.03	26.7	0.4	ERR	0.1	5.4	0.0
Габрово	0.01	2.90	0.00	0.00	0.00	0.90	0.00	6.10	0.00	0.00	0.00	0.00	0.0	0.3	ERR	0.0	0.0	0.0
Плевен	-	2.10	0.00	40.00	0.03	12.00	0.07	7.70	0.00	0.00	0.08	0.24	ERR	5.7	1.1	0.0	ERR	0.1
Свищов	0.02	-	0.00	0.00	0.00	-	0.26	0.12	0.00	0.00	0.00	0.00	0.0	ERR	0.0	0.0	0.0	ERR
Д. Езеро	0.00	-	0.00	-	0.00	-	-	-	0.00	0.00	0.31	0.00	ERR	ERR	ERR	ERR	ERR	ERR
Камено	0.00	-	0.00	-	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	ERR	ERR	ERR	ERR	ERR	ERR
Златица	15.00	-	10.00	-	10.60	0.00	14.00	0.18	15.50	0.26	10.96	0.00	0.7	ERR	0.8	0.0	0.7	ERR
Пирдоп	15.00	-	12.00	-	20.00	0.00	6.90	0.00	0.00	0.00	3.00	0.00	1.3	ERR	0.4	ERR	0.2	ERR
Кърджали	1.70	-	0.00	-	1.80	1.70	2.90	2.40	2.53	0.12	1.10	0.27	1.1	ERR	0.4	0.1	0.6	ERR
Елисейна	9.40	-	0.00	-	4.20	0.00	11.00	-	23.67	-	22.00	-	0.4	ERR	2.0	ERR	2.3	ERR
Враца	0.40	6.90	0.00	0.00	0.23	5.10	0.63	7.50	0.53	0.64	0.26	0.04	0.6	0.7	0.4	0.0	0.7	0.0
Медникарово	7.40	0.00	-	-	0.87	0.00	0.79	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.1	ERR	0.0	ERR	0.0	ERR
Полски Градец	1.20	0.00	-	-	2.50	0.00	1.50	0.13	0.00	0.00	0.00	0.00	2.1	ERR	0.0	0.0	0.0	ERR
Пловдив	5.10	8.80	3.70	0.00	0.58	11.00	0.82	1.10	0.40	1.72	4.80	2.50	0.1	1.3	5.9	2.3	0.9	0.3
Димитровград	1.90	0.00	0.00	1.90	0.37	1.50	0.35	1.10	0.08	0.49	0.22	0.00	0.2	ERR	0.6	0.0	0.1	ERR
Девня	0.10	0.05	0.00	-	18.00	0.17	0.04	0.48	0.00	0.00	0.00	0.00	180.0	3.4	0.0	0.0	0.0	0.0

* Период за VII-IX 1991 г.

** Първите тримесечия на 1994 и 1995 г.

в резултат от свиване на производството, закриването на замърсяващи производства, намаляване на емисиите от високите комини е желано, но недостатъчно условие за успокоителни оценки.

Проблемите с качеството на атмосферния въздух ще продължат да бъдат главен приоритет в екологичната стратегия на почти всички области. Изходна база при тяхното решаване не може да бъде само намаляването на емисиите, а трябва да се изхожда от емисионните показатели. Това се налага, тъй като оценката за рисковете се свързва пряко с експонацията на замърсители, а не с количеството на емитираните замърсители. При наличието на високи комини дори и да са големи емисиите на замърсители, експонацията (емисиите) в рамките на конкретен регион може да е благоприятна.

Почвени ресурси. За разлика от въздуха почвите в различните територии с пълно основание - предвид ограничеността им, се третират като ресурс. До голяма степен количеството и качеството им формира част от потенциала на екосистемите в съответните области. Като се има предвид обстоятелството, че земните ресурси винаги са били основно средство за производство в селското и горското стопанство, съхранението им следва да е приоритетна задача на всяка регионална стратегия. От Таблица 10 характеризираща площта на нарушените замърсени с тежки метали, деградирани и подложени на ерозия земи, се вижда, че същинското замърсяване - с тежки метали, е характерно за териториите на Кремиковци, Златица, Пирдоп и Перник, където общо са замърсени над 106 хил. дка. В София-град над 100 хил. дка; Пловдивска област - 55 хил. дка; Монтана - 75 хил. дка и тенденцията е към увеличаване. Това бе потвърдено и от кадастъра на замърсените земеделски земи - 1993 г., където замърсените с тежки метали земи се оценяват на 19358 ха; замърсените с радионуклеиди - 1913 ха; 403 ха са вкислени силно.

Деградиралите земи са най-разпространени в Пловдивска и Бургаска области - 14.4% и 14.3% от всички деградирани земи в страната, а тези, подложени на най-голяма ерозия, са в Бургаска - 15.6%, Варненска - 15.4% и Ловешка области - 14.9%, което в натурално изражение е около 6 млн. дка във всяка една от тях.

Съотношението рекултивирани/нарушени терени е твърде показателно за липсата на сериозни действия. Само в района на Марица-Изток - Хасковска област, от 140 хил. дка нарушени терени са рекултивирани при съмнително качество около 30 хил. дка. В края на експлоатационния период се очаква да се нарушат около 330 хил. дка площи. В района на Асарел-Медет са нарушени 10 хил. дка земи. По цялото Черноморско крайбрежие се наблюдава засилена абразионна дейност. Близко 50% от Черноморското крайбрежие е засегнато от абразионни и свлачищни процеси. Териториите, където се проявяват свлачища, обхващат големи участъци от Дунавското и Черноморското крайбрежие, Софийското и Пернишкото поле, Горнотракийската низина, склоновете и долините на Родопите и Стара планина - общо 840 свлачищни района. Около 25% от икономическия потенциал на страната за съжаление се намира върху лъсови терени в Северна България. Точно тук процесът на пропадания е най-антропогенни-

Таблица 10

**Нарушени, замърсени, деградирани и подложени
на ерозия земи в Р България през 1989 г. по области**

хил. дка

	Нарушени	Замърсени с тежки метали	Деградирани	Подложени на ерозия
Р България	12449	474	20327	43697
Бургас	1420	38	2923	6818
Варна	1245	19	1543	6725
Ловеч	1770	15	2662	6547
Монтана	1157	75	2457	4788
Пловдив	1613	55	2932	2774
Разград	1342	21	1974	5966
гр. София	514	100	103	110
София - област	1690	106	3775	5339
Хасково	1698	45	2458	4610
Относителен дял в %				
Р България	100.00	100.00	100.00	100.00
Бургас	11.41	8.02	14.38	15.60
Варна	10.00	4.01	7.59	15.39
Ловеч	14.22	3.16	13.10	14.98
Монтана	9.29	15.82	12.09	10.96
Пловдив	12.96	11.60	14.42	6.35
Разград	10.78	4.43	9.71	13.65
гр. София	4.13	21.10	0.51	0.25
София - област	13.58	22.36	18.57	12.22
Хасково	13.64	9.49	12.09	10.55

ят от всички геодинамични фактори. Тук функционират много заводи, ТЕЦ, АЕЦ-Козлодуй и големи инфраструктурни обекти и под въздействие на увеличаване натиска и променените хидроложки условия са възможни нови аварии, както тези в Русе, Добрич, Свищов, Плевен, Лом. Рискът от нови провадания се увеличава и от обстоятелството, че териториите с лъскава покривка попадат в районите с висока сеизмична активност. Абразионните процеси средногодишно отнасят 1340 хил. м³ материал, като съществуват територии, където морето настъпва с около 7-8 м.

Засоляването и киселяването на почвите е също тревожен проблем. Близо 56% от националната ни територия са обхванати от генетично кисели почви. Тревожен е фактът, че в районите със силно развито земеделие на Пловдивския, Софийския и Бургаския регион интензивно нарастват териториите с вторично киселяване.

Вследствие на човешката намеса в страната са формирани и територии, подложени на силна радиационна натовареност. Общата площ на тези територии е около 22 500 дка. Те са разположени предимно в Южна България - Рило-Родопския масив, Тракийската низина, Сакар.

Техногенният радионуклеид цезий 137, попаднал в почвите вследствие трансгранично замърсяване., е разпределен петнисто в страната. Най-силно засегнати са определени райони в Пловдивска и Хасковска област - община Лъки - 1292 бекерела на килограм при ПДК БК/кг 100. Други общини с неблагоприятни показатели са Асеновград - 320, Наречен - 509, Ракитово - 352, Батак - 278 и др.

Проблеми създават и сметищата. Над 1600 сметища с обща площ 7300 дка съществуват в момента, като много голям е броят на незаконно съществуващите такива. В териториален план най-много промишлени отпадъци са натрупани в регионите на Пазарджик, Стара Загора, Кюстендил, Смолян. Ежегодно най-големи количества се депонират в регионите на Монтана - 9 млн.т., София - 7.5 млн.т., Пазарджик - 6.5, Стара Загора - 5, Смолян - 1.9 и Кюстендил - 1 млн.т. Проблемите със замърсяването на земите трябва да се разглеждат и от гледна точка на задълженията на държавата към собствениците на тези земи.

Води. Общата тенденция за постепенно подобряване качествата на повърхностните води в резултат на реструктурирането на икономиката е радващо явление. За съжаление при най-трудно уловимите „залпови замърсявания" са налице обективни трудности при локализиране на замърсяващите обекти. Естеството на повърхностните води, които по правило протичат през териториите на няколко области, не позволява проблемите да се „закрепят" за съответната област. Ето защо е избран подходът тези води да се оценят по поречия чрез броя на пробите с превишени концентрации за показателите разтворен кислород, амониев азот, нитратен азот, перманганатна окисляемост и БПК₅ - биологична потребност от кислород. (Таблица 11).

Анализирани са и някои физико-химични свойства. През 1995 г. река Дунав е с добри показатели с изключение на превишени стойности за нефтопродукти при гр. Свищов. Притоците на р. Огоста отново многократно превишават ПДК по амониеви и нитритни азоти, но общата тенденция е към подобрене. Поречието на р. Искър е замърсено в Софийска област с амониеви и нитратни азоти. При устието на р. Вит са превишени нитратните азоти. Същото касае и поречието на р. Осъм. Долното течение на р. Янтра е с превишение на нитритен азот. Река Камчия е замърсена с амониеви и нитратни азоти, същото важи и за р. Тунджа. В притоците на р. Марица епизодично са превишени азотните показатели. В поречието на р. Места - приток р. Разложка, е превишено перманганатната окисляемост и БПК₅.

Бургаското и Мандренското езера търпят слабо подобрене, докато в канала езеро Вая - Черно море, са превишени концентрациите на БПК₅ и фенол.

Налице е тенденция за постепенно подобрене качествата на повърхностните води. По отношение на подземните води съществуват указания, базиращи се на следните показатели (хлориди, сулфати, нитрати и обща минерализация), че в районите на Бургаската низина, Варненско, Старозагорското поле, Разградско, гр. Търговище и гр. Долна Митрополия същес-

твуват замърсявания. В Лудогорието и цяла Добруджа наднорменото замърсяване с нитрати и сулфати показва, че те имат един общ източник - нерационалното торене. Замърсяването на прилежащата акватория на Черно море се дължи предимно на трансграничен пренос на замърсяващи вещества. От местните източници на замърсяване най-важни са химическите заводи в Бургас и Девня.

Таблица 11

Сравнителна таблица за превишаване на ПДК на основни показатели в повърхностните води - първо тримесечие на 1995 г. *

Поречие	Брой превишени показатели (общ брой проби)				
	Разтв. кислород	Амониев азот	Нитр. азот	Перм. окисл.	БПК ₅
1. Дунав	0	0	0	0	0
2. Огоста	2/15	15/51	0	1/51	0
3. Искър	0	27/62	0	0	0
4. Вит	1/22	4/22	0	2/22	3/22
5. Осъм	0	0	0	1/24	3/22
6. Янтра	1/42	8/42	1/42	2/42	4/42
7. РусЛом	2/31	9/31	4/31	1/31	8/31
8. Камчия	1/44	12/44	0	1/44	5/44
9. Тунджа	5/60	12/60	0	0	1/60
10. Марица	0	9/105	0	0	0
11. Арда	0	0	0	0	0
12. Места	0	0	0	1/12	1/12
13. Струма	1/42	4/27	0	4/42	5/42
14. Езера	0	2/19	0	8/19	3/19
15. Черно море	0	10/53	2/61	4/51	0

Източник: Бюлетин за състоянието на околната среда на Р България - 1-во тримесечие 1995 г., София.

Радиационен фон. На територията на страната през изследвания период не се наблюдават превишения на естествения радиационен фон като цяло. Петнисто са разположени някои критични територии в землищата на гр. Раковски - Белозем, където съществуват превишения по уран 238 - 4 пъти над ПДК върху 7 хил.дка; Сакар - 4 хил.дка, в които съдържанието на уран 238 е от 2-4 пъти над нормата; Бухово - над 2 хил.дка съдържат уран 238 - 4 пъти над нормата, и радий 6 пъти над нормата. По-горе бяха локализиран и териториите с наднормено съдържание на цезий 137. Завишаването на стойностите спрямо 1992 г. вероятно се дължи на географско-релефните особености на някои от териториите. В санитарната зона на АЕЦ-Козлодуй няма нарушения на естествения радиационен фон.

Акустична среда. Акустичната среда се оценява чрез показателя „относителен дял на пунктовете, в който шумът надвишава 68 децибела“. Установява се, че в почти всички населени места в резултат на автомобилния, жп транспорт, авиотранспорта и промишлената дейност се характеризират с рискова акустична среда. В най-неблагоприятно положение са градовете София, Русе, Хасково, Кърджали, Пловдив. В зоните на летищата в градовете - София, Варна и Бургас има екстремални шумови натоварвания. Различните видове лъчения тук не са проследявани поради липса на достатъчно представителна информация.

4. ПОТЕНЦИАЛ НА ОБЛАСТИТЕ

Изследването на потенциала на областите се извършва в следните насоки:

- икономически потенциал
- човешки потенциал
- природноресурсен потенциал

4.1. Икономически потенциал

При определяне на икономическия потенциал на областите в страната са използвани три групи показатели. Първата група включва следните показатели по области:

- относителен дял на територията за добив на полезни изкопаеми;
- брой промишлени предприятия;
- продукция на едно предприятие;
- относителен дял на електропроизводството.

С помощта на тези показатели се получава обобщаваща оценка за характеризиранието развитието на индустрията по области.

Втората група включва показатели за броя и продуктивността на селскостопанските животни (среден надой на мляко от фуражна крава; средна носливост на кокошка; среден настриг на вълна от овца); селскостопански животни /говеда, крави, свине, овце и птици/ на 1000 дка земя във всички категории стопанства. Въз основа на тези показатели се получава обобщаваща оценка за развитието на животновъдството по области.

В трета група са включени усреднени показатели за 1992, 1993 и 1994 год. за средните добиви за 13 основни селскостопански култури: пшеница, царевица, фасул, слънчоглед, захарно цвекло, домати, картофи, ябълки, винено грозде и десертно грозде.⁶ Съответният обобщаващ показател характеризира възможностите за развитие на растениевъдството по области.

Обобщаващите измерители по посочените три групи показатели са отразени в Таблица 12. И по трите обобщаващи измерителя първата

⁶ Прави впечатление значителното намаляване на средните добиви както по области, така и за страната през последните години спрямо 1989 г. Така например за страната при пшеницата средният добив за 1994 г. представлява 59.6% от този през 1989 г., за царевицата - 67.9%, за слънчогледа - 63.7% и т.н.

област в ранжирането е далеч от съответния „еталон“. Това е така, защото последният е формиран от екстремални значения на показателите за различни области. Така е постъпено и за „еталоните“ в предходните пунктове на този текст.

Интервалът, в който се изменят обобщаващите измерители за развитие на индустрията, се движат в сравнително тесни граници: от 0.6197 за Хасковска област до 0.9874 за Русенска област. Поради това, оценени към 1994 г., потенциалните възможности за развитие на индустрията по области, измерени с посочените по-горе показатели, са сравнително близки.

Таблица 12

Обобщаващи измерители и интегрална оценка за икономическия потенциал на областите

Области	Обобщаващи измерители за:						Интегрална оценка	Ранг
	Индустрия		Животно-въдство		Растение-въдство			
1. гр. София	0.6705	2	0.5732	2	0.7240	7	0.3870	3
2. Бургаска	0.7473	5	0.7288	5	0.5358	4	0.3900	4
3. Варненска	0.8630	7	0.6205	4	0.3674	1	0.4420	5
4. Ловешка	0.7596	6	0.8020	7	0.7721	8	0.6134	7
5. Монтана	0.9012	8	1.0220	9	1.0301	9	1.0893	9
6. Пловдивска	0.6842	3	0.5397	1	0.4708	3	0.1567	1
7. Русенска	0.9874	9	0.5891	3	0.4224	2	0.6519	8
8. Софийска	0.6931	4	0.7290	6	0.5795	5	0.3700	2
9. Хасковска	0.6197	1	0.8067	8	0.6221	6	0.4607	6

В сравнение с индустрията, обобщаващите оценки за състоянието на животновъдството по области показват доста голямо вариране. С най-голям потенциал за развитие на този отрасъл е Пловдивска област, а с най-нисък - област Монтана. При това броят на говедата в Пловдивска област през 1995 г. представлява 52% от този през 1989 г., а за област Монтана 21%. При кравите тези показатели са съответно 78% и 33%, при свинете 39% и 32%, при овцете 37% и 46% и при птиците 90% и 45%.

Най-голямото вариране се отчита при обобщаващите измерители, характеризиращи състоянието на растениевъдството по области. Варненска област има ранг 1, следвана от Русенска, Пловдивска и Бургаска области. На последно място се нарежда област Монтана с интегрална оценка 1.0301.

По области се наблюдава значително вариране в ранговете на обобщаващите измерители за индустрията, животновъдството и растениевъдството. Ранжирането на областите по техния икономически потенциал се извършва с помощта на интегрална оценка, получена въз основа на посочените по-горе обобщаващи оценки. С най-висок икономически потенциал

е Пловдивска област - (0.1567), следвана от Софийска, а с най-нисък икономически потенциал - област Монтана (1.0893).

Развитието на икономическия потенциал в перспектива трябва да се свързва както с формирането на ефективна отраслова и териториална структура, така и с решаването на редица социални регионални проблеми. В този смисъл, независимо от получените интегрални оценки и ранжиране на областите по икономически потенциал, за всяка област трябва да се търсят съответни насоки за развитие с оглед на тяхното по-пълно вграждане в стопанския живот на страната. Поради това икономическият потенциал на областите трябва да се разглежда като основа за възбуждане на нови икономически възможности на тяхната територия.

4.2. Човешки потенциал

Основен фактор, обуславящ регионалното развитие, са населението и трудовите ресурси. При изследване на човешкия потенциал по области са използвани следните показатели:

- гъстота на населението;
- относителен дял на населението в трудоспособна възраст;
- относителен дял на населението под трудоспособна възраст;
- отношението между броя на населението в трудоспособна възраст към останалото население (демографски натиск);
- динамика на населението (1994/1989);
- равнище на безработица (31.05.1995);
- образователна структура (относителен дял на населението с висше, полувисше и средно образование);
- относителен дял на населението на областта.

Въз основа на тези показатели се получават интегралните оценки, въз основа на които се ранжират областите (Таблица 13). Освен това се разглежда и социалната характеристика на човешкия ресурс посредством показателите:

- образователна структура;
- демографски натиск;
- средна работна заплата;
- среден размер на една пенсия.

Получените интегрални оценки за социалната характеристика на човешкия потенциал (Таблица 13) трябва да се разглеждат като качествена оценка на човешкия ресурс.

От поместените в Таблица 13 данни се вижда, че областта гр. София има най-голям човешки потенциал (0.3179) и най-висока социална характеристика. Нещо повече, тази област съвпада с „еталона“, спрямо който се извършва измерването на човешкия потенциал в останалите области. Последна в подреждането по човешки ресурс и неговата социална характеристика е област Монтана.

**Интегрални оценки и рангове, характеризиращи
човешкия потенциал и неговата социална характеристика**

Области	Човешки потенциал		Социална характеристика	
	Интегрален измерител	Ранг	Интегрален измерител	Ранг
1. гр. София	0.3179	1	0.0000	1
2. Бургаска	0.6227	4	0.5415	3
3. Варненска	0.5887	3	0.5036	2
4. Ловешка	0.7197	6	0.6780	7
5. Монтана	0.9753	9	0.8099	9
6. Пловдивска	0.5712	2	0.6037	4
7. Русенска	0.7575	7	0.7224	8
8. Софийска	0.6603	5	0.6155	6
9. Хасковска	0.7620	8	0.6056	5

Проведеното изследване показва, че коефициентът на вариация при образователната структура е 19.51%, при средната работна заплата - 10.24%, а при демографския натиск 9.28%. Има основание да се твърди, че при анализ по общини варирането при тези показатели ще бъде значително по-голямо. Отчитането на този момент има определящо значение за локализиране на определени производства и дейности.

4.3. Природен потенциал

Природните ресурси и прилежащите им¹ територии са предпоставка за формиране и развитие на съответния икономически потенциал. Поради това при изследване потенциала на областите се счита за необходимо разглеждането и на техния природен потенциал.

Осигуреността на областите с различни по вид природни ресурси дава възможност за развитие на съществуващите или локализация на нови производства. При изследване природния потенциал на областите са използвани следните показатели⁷:

- относителен дял на водните течения и водни площи от общата територия;
- качествена оценка на поземлените ресурси за развитие на селското стопанство;
- относителен дял на земеделските територии от общата площ;

⁷ По данни на „Националния център по КАДАСТЪР“ ЕООД - Баланс на ТЕРИТОРИЯТА на Р България към 31.12.1994 г.

- относителен дял на горските територии от общата площ;
- относителен дял на защитените природни обекти от общата им площ за страната.

С помощта на така описаните показатели са определени съответните интегрални оценки и рангове, поместени в Таблица 14.

Таблица 14

Интегрални оценки и рангове, характеризиращи природния потенциал

О б л а с т и	Интегрална оценка	Ранг
1. гр. София	0.9065	7
2. Бургаска	0.6922	2
3. Варненска	0.9338	9
4. Ловешка	0.7345	3
5. Монтана	0.7657	4
6. Пловдивска	0.6811	1
7. Русенска	0.8784	6
8. Софийска	0.9222	8
9. Хасковска	0.7764	5

Резултатите от изследването показват, че Пловдивска и Бургаска области с интегрални оценки съответно 0.6811 и 0.6922 са на първо и второ място по природен потенциал. При това значенията на интегралните им оценки говорят за доста голямо отдалечаване от „еталона“, спрямо който се извършва измерването. Следващи при ранжирането са областите Ловешка, Монтана и Хасковска, заемащи трето, четвърто и пето място. Останалите четири области - (Русенска, гр. София, Софийска и Варненска) се характеризират с близки значения за интегралния измерител и сравнително по-нисък природен потенциал според разгледаните в изследването показатели.

Тук е необходимо да се акцентира върху влиянието, което оказва природният потенциал на дадена област за повишаване на икономическия ѝ потенциал. Едновременно с това обаче трябва да се отдели нужното внимание на мероприятията по опазване на природните ресурси и запазване на екологичното равновесие на отделните области и природата като цяло.

Проведеният анализ показва не особено значимо вариране по области, въпреки че по отделни показатели варирането е значително. Поради това обект на разглеждане да бъдат проблемни територии, обхващащи отделни общини и група общини. Сформирането на приоритетите в тяхното бъдещо развитие се цели стабилизиране в по-нататъшното развитие и по-ефективно вграждане в стопанството на страната. Това ще позволи провеждането на диференциран подход и извеждане на приоритети за селективна регионална политика.

5. ОЧАКВАНИ ПРОМЕНИ В РАЗВИТИЕТО НА ОБЛАСТИТЕ

При условията на настоящата дълбока криза в периода на преход към пазарна икономика, когато проблемът за физическото оцеляване на населението е основен, въпросите, свързани с очакваните промени в развитието на областите, като че ли остават на по-заден план. Въпреки това при тяхното разглеждане приоритетно трябва да се вземе под внимание необходимостта от реструктуриране на икономиката на страната. С това се цели съживяване в основните отрасли по области и осигуряване на работни места. Като основни отрасли и дейности, подпомагани от държавата, трябва да се разглежда доизграждането и усъвършенстването на:

- транспортните коридори;
- телекомуникациите;
- енергетиката;
- водоснабдителните системи;
- инфраструктурата, свързана с опазване на околната среда.

На регионално равнище основните приоритети се свързват с усъвършенстване на отрасловата структура на производството, а за депресивните зони - неговото реструктуриране.

Съществена предпоставка за реализиране на тези приоритети се крие в намаляване на незавършеното строителство. Към края на 1994 г. дялът на незавършеното строителство в промишлеността от общия обем за страната е 63%, в отрасъл транспорт - 8.4%, а в жилищно-комуналното стопанство - 8.2%. При новите икономически условия, поради ограничените финансови възможности на фирмите, ликвидирането на незавършеното строителство поставя за разрешаване освен финансови и други проблеми. Сложен е въпросът и с тяхното приватизиране.

Провежданата инвестиционна политика в регионален разрез трябва да следва логиката на реформата и да се обуславя от степента на пазарното развитие на икономиката. Смяната на досегашните приоритети с нови изисква преимуществено развитие на транспортната система, което се разглежда като основна предпоставка за интегриране на страната в европейското пространство. С приоритет трябва да се развиват здравеопазването, образованието и осигуряването на жилища за социално слабите слоеве на населението, което ще промени досегашната политика за развитие на социалната сфера.

5.1. Заетост на трудоспособното население

Основен показател, характеризиращ състоянието на областите в периода на преход към пазарно стопанство, е заетостта на трудоспособното население. Информация за промяната в заетостта на трудоспособното население за периода 1989-1994 г. е представена в Таблица 15. От 81.77% през 1989 г. заетостта на трудоспособното население намалява на 42.86% през 1994 г.

По области диференциацията по този показател е твърде голяма. Така например при Ловешка област заетостта на трудоспособното население

ние намалява от 91.35% през 1989 г. на 48.69% през 1994 г. За всички области обаче заетостта на трудоспособното население в обществения сектор за 1994 г. намалява близо наполовина в сравнение с базисната 1989 г.

Таблица 15

Заетост на трудоспособното население в националната икономика

Области	1989	1990	1991	1992	1993*	1994*
1. гр. София	84.76	79.38	65.14	57.78	50.53	46.18
2. Бургаска	79.23	75.25	63.00	55.93	46.60	40.20
3. Варненска	74.79	70.20	59.07	54.96	47.02	41.18
4. Ловешка	91.35	86.38	70.74	61.45	53.17	48.69
5. Монтана	90.45	84.24	68.94	59.63	49.96	43.30
6. Пловдивска	76.36	72.07	59.53	51.58	44.25	40.06
7. Русенска	72.25	69.91	59.83	54.52	44.95	39.84
8. Софийска	89.02	83.94	68.23	54.36	45.77	41.61
9. Хасковска	80.19	72.28	62.16	57.62	48.65	43.68
Общо за страната	81.77	76.77	63.80	56.26	47.84 ,	42.86

* Заетост на трудоспособното население в обществения сектор на националната икономика

Равнището на заетост за 1994 г. при всички области намалява и спрямо този показател за 1993 г. С по-голямо от средното намаление за страната са Бургаска, Варненска, Монтана и Русенска области.

Анализът на заетостта на трудоспособното население за периода 1989-1994 г. показва, че тенденцията за намаляване на заетостта в обществения сектор на националната икономика продължава. Процесът на приватизация, който започна да се осъществява в страната, ще съдейства за запазване на тази тенденция и едновременно с това за разширяване на заетостта в частния сектор. При положение, че процесът на масова приватизация сега започва, е трудно да се прави прогноза на заетостта както в обществения, така и в частния сектор, но варирането около средното за страната на заетостта по области и в перспектива ще се запази.

формирането и разширяването на частния сектор създава допълнително работни места но въпреки това равнището на заетост на трудоспособното население е твърде ниско. В потвърждение на това е високото равнище на безработица, която е най-висока за Монтана и Русенска области - Съответно 18.50% и 15.86% (към 31.05.1995 г.). Така посочената отрицателна тенденция се задълбочава. Основание за това дава равнището на безработица към 31.12.1996 г., което за област Монтана е 19.46%, а за Русенска област - 17.75% и е най-висока спрямо останалите области в страната.

За изследвания период структурата на персонала, зает в отраслите на материалното производство и в непроизводствената сфера, се променя силно. От приведените в Таблица 16 данни се вижда, че за 1989 г. при общо за страната 80.8% заети в отраслите на материалното производство, по области този показател варира от 68.4% за област гр. София до 85.0% за Софийска област. За 1994 г. значението на този показател за страната спада до 68.7%, а по области най-нисък е този дял за област гр. София - 58.3%, а най-висок в Ловешка област - 72.8%.

Таблица 16

Регионална структура на заетите в общественния сектор на икономиката

Области	Отрасли на материалното производство		Отрасли на непроизводствената сфера	
	1985	1994	1985	1994
1. гр. София	68.4	58.3	31.6	41.7
2. Бургаска	82.1	70.3	17.9	29.7
3. Варненска	79.8	68.3	20.2	31.7
4. Ловешка	83.1	72.8	16.9	27.2
5. Монтана	84.4	69.4	15.6	30.6
6. Пловдивска	82.8	71.2	17.2	28.9
7. Русенска	82.2	69.9	17.8	30.1
8. Софийска	85.0	67.0	15.0	33.0
9. Хасковска	83.4	71.3	16.6	28.7
Общо за страната:	80.8	68.7	19.2	31.3

При изследване развитието на разглежданата двумерна структура с колкото спада относителният дял на заетите в отраслите на материалното производство в общественния сектор, с толкова нараства относителният дял на заетите в отраслите на непроизводствената сфера. Най-голямо е това нарастване за Софийска област - от 15.0% на 33.0%.

Осъществяването на процеса на приватизация ще оказва съществена роля при развитието на изследваната двумерна структура. Има основание да се счита, че в перспектива тази структура ще се променя в посока на нарастване на заетите в отраслите на непроизводствената сфера и едва след това ще се очаква стабилизиране.

5.2. Сравнителна производителност по отрасли на промишлеността

Като се има предвид структуроопределящата роля на индустрията за развитие стопанството на областите, в тази точка се изследва сравнителната производителност⁸ за областите по отрасли на промишлеността.

От приведените в Таблица 17 значения на показателите за сравнителна производителност по отрасли на промишлеността за 1994 г. се вижда, че с най-висока сравнителна производителност е отрасъл химическа промишленост в Бургаска област (2.66), следван от отрасъл цветна металургия в Софийска област (2.26).

Тук е необходимо да се посочи, че във Варненска област се произвежда 48.5% от химическата продукция в страната при 18.2% относителен дял на персонала, което показва, че този отрасъл е структуроопределящ за областта. За Софийска област цветната металургия представлява структуроопределящ отрасъл, защото в нея през 1994 г. е произведена 41.73% от продукцията на отрасъла с 18.48% персонал.

С най-ниска сравнителна производителност се характеризира отрасъл черна металургия в Монтана (0.04) и Варненска област (0.06). През 1994 г. 642 души, заети в този отрасъл, са произвели 28 млн.лв. продукция. Аналогично е положението и във Варненска област, където 291 души са произвели продукция за 21 млн. лв. Това показва, че в двете области 3.5 % от персонала в отрасъла е произвел само 0.16% от продукцията.

Изследването на ефективността на производството само с показателя за сравнителна производителност по отрасли на промишлеността ограничава анализа, но на настоящия етап не се разполага със статистическа информация за по-задълбочен анализ.

5.3. Диференциация на доходите по области

Средната работна заплата, като основен източник при формиране доходите на населението, варира значително по области. При среден годишен размер 59525 лв. за страната през 1994 г. в общественния сектор, за областта гр. София този размер е най-голям - 72639 лв., а за Русенска област най-малък - 52862 лв.

По отрасли на материалното производство това вариране е още по-голямо. От 112849 лв. средна годишна заплата в отрасъл „финанси, кредит и застраховка“ до 41176 лв. в отрасъл „Горско стопанство“.

С по-висока от средната за страната средна годишна работна заплата за 1994 г. са областите гр. София, Бургаска и Варненска. За промишле-

⁸ Сравнителната производителност за конкретен отрасъл се изчислява като отношение между относителния дял на продукцията на отрасъла в областта към общата за страната и аналогичния относителен дял на персонала. При такава постановка за страната по отрасли на промишлеността този измерител има значение единица, но по области значенията варират над и под единица. Значенията на този измерител над единица са указание за по-висока, а тези под единица - за по-ниска сравнителна производителност.

ността, с по-висока от средната за страната годишна работна заплата са отново гр. София, Бургаска и Варненска области, както и Хасковска област.

В перспектива различията в размера на средната годишна заплата по области ще се запазят, дори ще нараснат и основна причина за това ще бъде диференциацията по отрасли и различията в отрасловата структура на областните стопанства.

По отношение на различията в средния размер на една пенсия по области може да се посочи, че диференциацията при тях е доста по-малка - от 21969 лв. за областта гр. София до 19801 лв. за област Монтана (данни за 1994 г.). В перспектива диференциацията по области в средния размер на една пенсия също ще нараства.

5.4. Развитие на инфраструктурата и услугите

Техническа инфраструктура. Все по-голяма роля за регионалното развитие придобива инфраструктурата. От това, каква инфраструктура ще се изгражда в териториалната общност, зависи в значителна степен не само нейното икономическо и социално развитие, но и решаването на редица социални проблеми. На настоящия етап достигането на условия на живот, считани за минимални по стандартите за развитие на всички европейски региони, изглежда доста утопично.

формирането на подходяща инфраструктура в териториалните общности е задача, която трябва да се направлява на национално равнище, но да се регулира и конкретно оценява на регионално, а дори и на локално равнище.

Доизграждането и усъвършенстването на техническата инфраструктура съдейства да се „отворят“ областите и страната, и да се създадат подходящи условия за привличане на чужди инвестиции и разширяване на интеграционните връзки. Както вече бе посочено при разглеждане на техническата инфраструктура, ангажирането на потенциала на определена област (в случая инфраструктурните модули в нея) определя включването ѝ в националната инфраструктурна мрежа, особено когато трябва да се доизгражда и усъвършенства индустрията. От 108-те модула - само 14 имат центрове с национално значение и 40 с регионално.⁹ Вниманието трябва да се насочи към онези 66 центъра със значение в обхвата на модул, които биха могли да прераснат в регионални.

Има случаи, когато инфраструктурният център не съвпада със „социалния“ център, обхващащ голямата демографска маса и най-развитата социална инфраструктура. Една „по-силна“ комуникация (транспортна и съобщителна) между двата центъра би свързала модулите в областта. Инфраструктурният център ще включи модулите към националната инфраструктура, а действителното ангажиране на потенциала на територията ще стане чрез социалния център.

⁹ За усъвършенстване на националния модул на техническата инфраструктура, НЦТРЖП, 1995 г.

Този подход има принципен, стратегически характер. Подобно доказване на необходимостта от определена техническа инфраструктура, основаваща се на възможностите за регионално развитие, би могло да коригира отраслови прогнози за развитие на някои от системите на техническата инфраструктура.

Таблица 18

Нови национални и регионални инфраструктурни центрове на модули

Области	Национални	Регионални
1. гр. София	-	-
2. Бургаска	1	1
3. Варненска	-	3
4. Ловешка	-	4
5. Монтана	1	3
6. Пловдивска	-	-
7. Русенска	-	-
8. Софийска	3	4
9. Хасковска	3	3
О б щ о	8	18

В транспортната инфраструктура основните стратегически насоки на развитие са:

- развитие и равнопоставеност на меридионални с паралелни транспортни коридори;
- създаване на условия за пресичане на територията от международните направления на европейските транспортни коридори;
- създаване на нови гранични преходи.

В рамките на конкретните стратегии по области това би довело до:

- създаване на условия за хармонизация на националното икономическо пространство;
- активизиране на центрове в относително изостанали и проблемни територии;
- намаляване равнището на безработица;
- създаване на условия за разнообразни форми на икономическа активност, включително и трансгранично сътрудничество;
- противодействие на икономическата изолация на някои територии в областите и на свиването на икономическо пространство около големите центрове.

Стремежът е създаване на по-завършен решетъчен модел на техническата инфраструктура с по-голям брой вход-изход по граничните периферни територии на областите.

Изграждането на телекомуникационна инфраструктура и услуги поставя Р България и отделните области в позицията на важен телекомуникационен възел на Балканския полуостров (за областите гр. София, Пловдив, Хасково). С изграждането на гръбнака на националната далекосъобщителна мрежа ще се постигне 100% национална междуселищна автоматизация.

Привеждането на нашето законодателство в съответствие със законодателството на Европейския съюз означава либерализиране на режима за предоставяне на лицензи за:

- стационарна комуникационна мрежа;
- мобилни мрежи;
- кабелна телевизия.

Поради технологичния напредък в повечето случаи операторите на комуникационни услуги ще предоставят чрез своите съоръжения комплекс от услуги, включващи стационарни, мобилни и мултимедийни. Освен това ще се осигуряват абонатите с интегрирани услуги - пренасяне на глас, данни и видео на приемливи цени.

Пейджинг услугите няма да формират сериозен пазарен дял.

Услугите за пренасяне на данни и свързаните с тях информационни услуги ще се интегрират с широколентовите цифрови телефонни услуги и ще бъдат достъпни.

Значителен пазар ще формират потребителските услуги за пренасяне на данни, изграждащи корпоративни информационни системи. Областните центрове ще формират голям комуникационен трафик.

Туристическа инфраструктура и услуги. Стратегията за развитието на туризма в областите се определя в рамките на:

- приоритетно развитие на главните центрове с международно значение при съблюдаване на екологичния рекреационен капацитет;
- приоритетно развитие на туристическите райони при опазване и подобряване в тях на околната среда и устойчиво развитие на туризма в центровете;
- приоритетно развитие на курортните градове и туристически центрове;
- приоритетна приватизация на туристическата база в курортните и туристически центрове и стимулирано развитие на общинския и частен сектор;
- развитие на туристическите функции на градовете с леглова база, добри условия и ресурси за туризъм чрез подобряване на туристическия потенциал (материална база, инфраструктура, околна среда, обслужване и т.н.) и усвояване на неизползваните ресурси;
- развитие на планински и морски отдих, както и на туризма със специални интереси (културен, исторически, балнеолечение, ловен, религиозен, минен, вино и т.н.) и разнообразяване на туристическите продукти;
- развитие на селищни и крайселищни среди;
- развитие на екологосъобразен или т.нар. мек туризъм;
- развитие на селския туризъм, съчетано с интересите и психиката на местното население, при запазване традициите на българското село;

- подобряване на туристическите потенциали (качество на обслужване, инфраструктура, телекомуникация, социален сервиз и др.);
- подобряване на мениджмънта, маркетинга и рекламата на туризма за селата;
- приоритет на местните инициативи и отговорности за туристическо развитие и управление;
- законодателно регламентиране отговорностите на държавните и местни органи на управление на туризма и туристическото развитие, в т.ч. и на браншови и други сдружения.

Пазарна инфраструктура. Тя е важно звено при пазарната икономика, осигуряващо процеса „производство-реализация“ на произведения продукт. За нормалното функциониране на икономиката и социалния сектор е задължително изграждането на адекватна за всеки регион пазарна инфраструктура и свързаните с нея институции.

Особено значение за стабилизиране на региона има изграждането на пазарната инфраструктура на регионално равнище. Тя включва:

- банки и клонове;
- финансови и застрахователни услуги и компании;
- митнически услуги;
- търговско-промишлена палата;
- търговски камари;
- тържища;
- стокови борси;
- агенции за регионално развитие;
- агробизнес центрове;
- фондови борси;
- браншови асоциации (за защита на интересите на местните производители);
- инвестиционни фондове;
- общински фондове.

5.5. Развитие на потенциала и използване на диференциалните предимства

В най-общ план развитието в перспектива трябва да осигури едно устойчиво състояние на материалната база и човешкия фактор във всяка една териториална общност. Въпреки намаляващия относителен дял на промишлеността в националната икономика в редица области тя е в състояние да допринесе за засилване на потенциала. Като се има предвид, че в първото полугодие на 1995 г. промишлените отрасли са осигурили 80% от производството и 70% от приходите в обществения сектор - един от стратегическите приоритети би следвало да бъде осигуряването на инвестиции за „отключване“ на перспективни обекти. Голяма роля в преходния период се очаква да играе привличения български и чуждестранен частен капитал. Очакванията, че потенциалът може да нараства чрез образуване на смесени дружества засега почти не се оправдават. Така директното осигуряване на свеж капитал, технологии и ноу-хау, усвояване на нови изделия при осигурен пазар се отнасят към бъдещето.

Когато съществуват ясни цели в регионалната политика, е значително по-лесно развитието на дълготрайните материални активи (ДМА) да се свърже с иновации в перспективните производства. По-лесно се реструктурират и използват съществуващите ДМА (в това число незавършеното строителство, свободни площи, изнесени самостоятелни производствени площадки и т.н.). Насоките за свързване на държавния и частен капитал могат да доведат до реално и ефективно нарастване на промишленото производство. Териториалната локализация на смесените дружества по данни от 1994 г. е както следва: в София са съсредоточени 25 смесени дружества, 13 от които със чуждестранен капитал; Пловдив - 7(3 с чуждестранен); Варна - 5(4 с чужд. капитал), а в Бургас, Ботевград и Сопот има по две такива предприятия.

Потенциалът следва да се развива и в хода на процеса на приватизация. Очакванията тук се свързват с приватизиране на държавни промишлени предприятия с балансова стойност до 70 млн.лв. За периода 1995-2000 г. намеренията са да се открие процедура за приватизиране на повече от 300 такива обекта. Към тях следва да се прибавят и резервите за развитието на потенциала на регионите по линия на приватизиране на обособени части от предприятия и незавършено строителство (около 200 сделки). Очаква се приватизацията до 2000 г. да обхване над 40% от всички държавни промишлени предприятия и като се има предвид, че решаващо изискване при сключване на сделките ще бъде осигуряването на работни места и инвестиции за модернизация и иновации, това пряко ще подобри състоянието на човешките и материални ресурси в регионите.

Съществена роля за подобряване на потенциала на отделните територии ще играе и инвестиционната политика. Със спешни инвестиции може да се преодолее характерното за момента спряно строителство на много обекти. При голяма част от тях е доставено технологичното оборудване (предимно от внос), а монтаж-инсталационните работи са реализирани частично или не са реализирани. Ето защо приоритетите трябва да са на страната на инвестиционни проекти, свързани с незавършените обекти и с нови инвестиции. Основен критерий за такава политика е възможността на фирмата да осигури износ от производствената си номенклатура.

В териториален аспект има възможност на чужди инвестиции в София-град около 103 млн. долара; София-област - 263 млн. долара в областта на черната и цветната металургия; Варна - 326 млн.д. в химическата промишленост; Бургас - 212 млн. д. в химическата и черна металургия; Монтана - 102 млн. д. „ХИМКО" ЕАД; Разград - 100 млн. д.; Пловдив - 144 млн. д.; Хасково - 50 млн. д.¹⁰

Тези крупни инвестиции във валута ще „отключат" важни позиции в регионалната икономика. Освен това по-късно ще бъдат решени екологичните проблеми в редица от териториите. Сега екологичният фактор играе по-скоро задържаща, отколкото подпомагаща растежа роля. Устойчивият тип развитие предполага една постоянна стабилност на биоикономическа-

¹⁰ По оценки на експерти от Министерството на промишлеността към юли 1995 г.

та система. Развитието на потенциала в частта му човешки ресурси и биомаса следва да допълва, а в редица случаи да изпреварва процесите на подобрене в материалната сфера.

Стратегиите за опазване на околната среда в отделните територии следва да имат предвид промените в приоритетните направления. В близкото минало инвестициите за опазване на околна среда бяха насочвани преди всичко към изграждане на водопречиствателни съоръжения. Днес обаче приоритетни стават въпросите с почистване на въздуха (намаляване на праховите частици, оловните съединения, серните и азотни окиси). Отчитането на спецификата и диференциалните предимства на териториите край Черноморския бряг обаче налага да се обърне еднакво внимание на почистването на двата природни компонента - въздух и вода. Това се налага от изискванията на туристите за достатъчно комфортни условия, аналогични на западните стандарти. Докато за София, Пловдив, Стара Загора се изискват конкретни мероприятия и действия, свързани със замяна на оловосъдържащите бензини с безоловни такива, подмяна на въглицата с високо съдържание на сяра с природен газ за съответните ТЕЦ-ове и крупни промишлени обекти, то във Варна и Бургас тези мерки ще са равнопоставени със съхранението и опазването на водните ресурси. В идеалния случай опазването на околната среда би следвало да има системен характер и да обхваща всички природни компоненти.

6. ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ПРОВЕЖДАНЕ НА РЕГИОНАЛНА ПОЛИТИКА

Като част от Общоевропейското пространство територията на Р България следва да се развива в съответствие с концепцията за устойчиво развитие. В тези рамки се търси развитие на ендегенния потенциал в съответствие с нуждите на реформата.

При изграждане на крупен инфраструктурен обект, в който държавата ще инвестира средства, регионалните и местните власти следва да имат по-голяма роля в диалога „местна-централна власт“ и да опонират, ако местните интереси се нарушават. Поради това регионалната политика е необходимо да се осъществява в условията на добро законодателство, достатъчен набор от средства и инструменти за провеждането ѝ, финансова обезпеченост, ускоряване на реформите по отношение на децентрализацията и местното самоуправление. Развитието на кризисните явления и процеси, които обхващат цялата страна - изискват нова регионална политика. Тя трябва да има не само дългосрочен, но и краткосрочен програмен характер, като се отчита опита на държавите с развита пазарна икономика и при съобразяване с местната специфика на проблемите и в съответствие с основните приоритети на икономическата реформа.

По повод на дискусиите - кой тип региони да бъдат обект на държавната регионална политика, в настоящия кризисен за страната период е трудно да се отговори еднозначно. Въпреки това прекратяването на изолацията и „отварянето“ на страната за едно по-бързо движение на капитали, стоки, информация и идеи ще им даде шанс да избират от

повече възможни решения.

Други териториални приоритети ще са насочени към регионите, чрез които се осъществява геостратегическата политика на страната. Черноморското крайбрежие, крайдунавските региони, пограничните периферни региони с Гърция и Македония, както и със съвременна Югославия са важни обекти на политиката на трансгранично сътрудничество. Това е важна цел и приоритет на новата регионална политика. При сътрудничеството с Гърция например, по линия на институционалното осигуряване трябва да се засили ролята на Асоциацията на Родопските общини по създаването на браншови асоциации за провеждане на целенасочена политика за защита на интересите на местните производители. Не трябва да се подценява и значението на правителствените програми, програмни стратегии и конкретни планове и проекти за развитието на икономическата, социалната и културната сфера.

С развитието на тези региони може решително да се подобри „комуникативността“ на цялата територия на страната и това по-бързо да ни приобщи към страните с развита икономика.

Специално внимание е необходимо да се обърне за преодоляване на слабостите в регионалната политика. Трябва да се усъвършенства законовата уредба, да се диверсифицира арсеналът от инструменти и механизми на регионалната политика. Чуждият опит сочи, че решаващи тук са стимулиращите мерки - данъчни облекчения и финансово-кредитни облекчения и субсидии и др.

Формирането на националния регионален фонд и други регионални фондове с подобна насоченост, въпреки че е закъсняло, е твърде полезно. При сегашните условия в страната изграждането на такива фондове също ще съдейства за излизане от кризата.

Във вътрешнорегионален аспект политиката следва да отчита всяка възможност за развитие на производството в съответствие с провежданата структурна реформа, да развива инфраструктурата и да опазва околната среда. Така се увеличава гравитационната способност на съответната територия, което ще реши и част от въпросите на заетостта.

Необходимо е да се наложи тенденцията за делегиране на повече права на областите и особено на общините при решаване на местните социално-икономически и екологични проблеми чрез създаване и усъвършенстване на законодателната уредба за взаимодействие на институционалните структури на централно и местно равнище. Новите процеси в промяната на собствеността задължително трябва да намерят отражение в технологията на управление на съответните територии. След като общините са собственици на терени, инфраструктурни обекти, сградни фондове и се явяват защитници на общите местни интереси, те по необходимост трябва да взаимодействат на първо време с всички частни собственици на терени. Като усилват комуникативността на територията, те ще привлекат потенциални инвеститори, т.е. нови собственици. Основното в тази местна политика е да се създадат на един предварителен етап условия за овладяването и координирането на интересите на трите основни групи собственици. Така проблемите на съответната територия ще могат да бъдат огледани от всички страни, като целта е интересите да се споделят, а не да се

противопоставят. Конкретната форма на сътрудничество при трите фази на управление на територията - планиране, реализация и поддържане - може да се избере от трите групи пак при взаимност на интересите.

Гражданите на съответната територия могат от прагматична гледна точка да подкрепят всички мерки, водещи до изпреварващо финансиране на определени съоръжения (инфраструктурни обекти), повишаващи ценността на територията. Въвличането на трите групи собственици дава възможност да се създаде оценъчна система за определяне стойността на терените, имуществата, данъците и таксите, кредита и лихвите, глобите и т.н. Политиката трябва да е насочена към стимулиране на общината като собственик. Разбира се, това изисква взаимодействие на местните институции - общински власти, финансово-кредитни институции, фирми, синдикати и т.н. Само по пътя на диалога и зачитане на разностранните интереси ще може да се осъществи ефективна регионална политика.

В заключение може да се каже, че проведеният анализ в регионален аспект показва, че през периода 1989-1995 г. в областните икономики са настъпили много съществени промени. Най-осезаемата от тях е промяната в заетостта - наетите лица по трудов договор в обществения сектор спадат наполовина. В регионален план, диференциацията по този показател е в границата на 10-те процента.

Промяната в заетостта - респективно високото равнище на безработица в регионален разрез, в малка степен се неутрализира с нарастването на заетите в частния сектор.

В перспектива териториалният фактор ще оказва все по-голяма роля за развитието на индустрията и нейното локализиране. Проведеното изследване на регионалните структурни промени на промишлеността като цяло за изследвания период показва съвсем слабо пререструктуриране. Поради това може да се направи изводът, че процесът на пререструктуриране на промишлеността по области ще се извършва успоредно с процеса на приватизация на равнище подотрасли на промишлеността.

Поради определящата роля, която има земята като основен фактор за развитие на селското стопанство, този отрасъл се характеризира с най-големи регионални структурни промени за периода. Връщането на земята също съдейства за това. Процесът на пререструктуриране на този отрасъл при новите икономически условия ще запази своята динамика и в перспектива.

Процесът на отрасловите структурни промени по области е много по-динамичен и е указание за приспособяване на областните икономики към новите икономически реалности. За това оказват влияние както пререструктурирането на инфраструктурните отрасли, така и създаването и развитието на частния сектор.

Екологичният фактор в почти всички области на страната се е проявявал по-скоро като ограничител, отколкото като фактор на растежа. Слабите благоприятни промени в края на периода се дължат по-скоро на конюнктурни влияния, а не на някаква целенасочена екологична политика. Необходимо е превантивно действие в сферата на опазването на околната среда. Макар и болезнени, ще са необходими и усилия по премахване на

екологичните неблагоприятия, натрупвани с десетилетия в депресивните територии.

Разработването на стратегии и програми за важни национални територии е от първостепенно значение при провеждането на регионалната политика. Областите, като териториални общности с най-висок ранг, също са ангажирани в осъществяването ѝ. Като териториални общности те се различават съществено по отделните показатели^ характеризиращи тяхното социално-икономическо състояние и потенциал. При комплексното оценяване на техния потенциал обаче те са доста близки. Поради това с разработване на стратегия на областно равнище ще се търсят приоритетите в развитието, при отчитане на икономическия потенциал, природните дадености, съществуваща инфраструктура, активността и ангажираността на съответните администрации и отчитане на силните и слаби страни на региона, в тясно сътрудничество с общинските власти и тези на централната държавна власт.

ОСНОВНИ РЕГИОНАЛНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ В ПЕРИОДА НА ПРЕХОД

(Резюме)

В студията са изследвани такива основни регионални характеристики като наети лица по трудов договор, техническа и социална инфраструктурна изграденост по области и оценка на основните екологични характеристики за въздуха, почвените ресурси, водите и радиационната среда. Специално внимание се отделя на икономическия, човешкия и природен потенциал на областите в страната, оценени при използване на значителен брой показатели, които го характеризират.

На основата на очертаните тенденции на изменение на посочените регионални характеристики и оценките за потенциала на областите в страната се разглеждат възможностите за провеждане на регионална политика в условията на преход към пазарна икономика.

Тази проблематика придобива особено актуално значение в условията на неотложно стартиране на структурната реформа и новата роля на районите.

MAIN REGIONAL CHARACTERISTICS IN THE PERIOD OF TRANSITION

(Summary)

The study deal with main regional characteristics as employed persons, available technical and social infrastructure by regions. Main ecological indicators for the air, soil, water and the radiation environment are estimated. Special attentions were given to the economic, human and nature potentials of the regions which are characterised by estimating of bunch of indicators.

On the bases of the determined tendency of changing of the above regional characteristics and the estimated potential of the regions were observed the possibilities for regional policy in the condition of transition to market economy.

The observed problematic is becoming quite actual in the new role that is playing the needs of starting of the structural reforms by regions.